

1820-1830'lu Yılların Diploması Odağında Kuzeybatı Kafkasya*

Aliy Bijev**
Çev. Murat Topçu

Özet

İngiltere ve Fransa'nın yeni pazarlara ve hammadde kaynaklarına, transit yollara, önemli stratejik noktalara sahip olma amacıyla izlediği yayılmacılık politikası, Kafkasya probleminin 1820-30'lu yıllarda bu devletlerin Doğu politikasının temel unsurlarından birine dönüşmesine yol açtı. Kuzeybatı Kafkasya'daki olayların Doğu krizinin gelişmesiyle bağlantılı olduğu gerçeği açıkça görülür oldu.

Sanayii gelişmeye başlayan Çarlık Rusyası, aynı şekilde pazarlarını genişletmeye ve stratejik üslere ihtiyaç duyuyordu. Bu da doğal olarak Doğu sorununun lehine çözümlenmesi konusunda onu taraf yapıyordu. Bu makalede 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzeybatı Kafkasya için büyük devletler arasında yaşanan diplomatik mücadele ele alınıyor.

Northwest Caucasus in the Diplomatic Focus of the 1820-1830s

Abstract

The expansionist policy pursued by Britain and France with the aim of acquiring new markets and sources of raw materials, transit routes and important strategic points led to the transformation of the Caucasus problem into one of the main elements of the Eastern policy of these states in the 1820-30s. The fact that the events in the North-West Caucasus were linked to the development of the Eastern crisis became evident.

Tsarist Russia, whose industry was beginning to develop, was also in need of expanding its markets and strategic bases. This naturally made it a party to the resolution of the Eastern question in its favour. This article analyses the

* Makale ("Severo-zapadnyy Kavkaz v fokuse diplomatii 20-30-h godov XIX v.") Rusya Federasyonu Adıgey Cumhuriyeti Beşeri Araştırmalar Enstitüsü (ARİGi) tarafından yayımlanan "Rusya ve Çerkesya (18. Yüzyıl İkinci Yarısı – 19. Yüzyıl) ("Rossiya i Çerkesiya (vtoraya polovina XVIII v. - XIX v.", s. 5-31) adlı kitapta yer almaktadır. İzd-vo "Meoti", Maykop, 1995.

** Aliy Hutatoviç Bijev (1937-2001), profesör, tarih bilimleri doktoru, Kabardey-Balkar Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu.

(Received/Gönderim: 25.05.2024; Accepted/Kabul: 27.05.2024)

diplomatic struggle between the great powers for the Northwest Caucasus in the first half of the 19th century.

Rusya'da Kafkasya çalışmaları Kuzey Kafkasya halklarının tarihinin incelenmesinde belli başarılarla ulaştı. Dağistan, Kabardey-Balkar, Osetya, Çeçenistan ve İnguşetya, Adıgey ve Karaçay-Çerkes halklarının sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimiyle ilgili çok sayıda çalışma yapıldı. Ancak Çerkes tarihinin bazı yönleri zayıf ve yeterince incelenmeden kaldı. Bunlar siyasi tarihle ve özellikle uluslararası ilişkilerle ilgili konulardır. Kuzeybatı Kafkasya için büyük devletler arasında yaşanan diplomatik mücadele ise ne yabancı, ne devrim öncesi Rusya, ne de bugünkü ülkemiz tarihçiliğinde henüz inceleme konusu olmadı. Bu göz önüne alınarak, A.L. Naroçnitski'nin editörlüğünde yayımlanan kolektif monografide doğrudan "uluslararası ilişkiler sisteminde Kafkasya'nın rolünün daha derinden ele alınması ve Rusya'nın Kafkasya'daki politikasına uluslararası durumun etkisinin incelenmesi" amaçlandı (İtogi 226). Makalede Kuzeybatı Çerkeslerinin siyasi tarihindeki belli boşlukları doldurmak için mümkün olan çaba harcandı; 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan ve Doğu sorunu krizinden sonra büyük devletlerin bölgedeki mücadelesinin izi sürüldü.

Bu savaşın sonucunda Rusya'nın Karadeniz'in kuzeydoğu kıyılarında konumu güçlendi. 1833 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Hünkar İskelesi Antlaşması'nın imzalanması Rusya'nın işgal ettiği topraklarda iyice yerleşmesini sağlamakla kalmadı, Kuzey Kafkasya halkları üzerindeki kırılğan nüfuzunu da artırdı. Fakat Rusya'nın içinde bulunduğu derin kölelik krizi, Çerkeslerin de kendi içlerindeki çelişkiler ve çatışmalar yüzünden tek bir devlet yapısı kuramamaları, Çarlığın askeri-idari aygıtının bölgede yerleşme sürecinin karmaşık ve çatışmalı olmasına yol açtı.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Karadeniz havzasında konumu güçlendi. Çarlık tarafından diplomatik kurnazlık yoluyla "elde edilen" kuzeydoğu kıyılarının ise henüz fethedilmesi gerekiyordu. 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması sadece Rusya'nın elde ettiği başarıları pekiştirmekle kalmıyor, Kuzey Kafkasya'da Babıalî'nin karşı mücadele imkanlarını da bir derecede sınırılıyordu. Rusya Çerkesler üzerinde ekonomik ve kültürel etkisini artırmak için gerçek imkanlar kazanmıştı.

Kuzeybatı Çerkeslerinin zor durumu büyük ölçüde bağımsızlık mücadelelerinin büyük devletlerin Karadeniz'de seyir serbestisi mücadelesinin şiddetlendiği, İngiltere ve Fransa arasında Yakındoğu'da üstünlük kurma rekabetinin arttığı bir zamana denk gelmiş olmasından kaynaklanıyordu. Amerika'daki kolonilerini kaybeden, ticari çıkarlarını kıskançlıkla savunan Britanya potansiyel düşmanlarını, özellikle de bu sırada Doğu'ya aktif saldırı başlatan ve İngiliz çıkarlarını tehdit eden Rusya'yı ne ölçüde olursa olsun zayıflatmak için her fırsattan yararlanmaya hazırды.

Bu şekilde, Kuzey Kafkasya'da birçok çatışmanın düğümü atılmıştı. Çerkes sorunu sadece Kafkasya bölgesinde büyük önem kazanmakla kalmayıp, Çarlığın emperyalist politikası yüzünden Rusya-Asya ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları kendi politik amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışan büyük devletlerin politikasında da önemli rol oynamaya başlamıştı. Rusya'yı Kafkasya'dan çıkarmaya ve stratejik açıdan önemli sayılan bölgeyi kendi nüfuz alanlarına almaya çalışıyorlardı. Çerkeslere de burada "top mermisi" rolü düşüyordu. Mücadele potansiyelleri Rusya'nın güneye ilerlemesinin durdurulmasına hizmet etmeliydi. Buna karşılık Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı ablukaya almaya ve burada İngiltere'nin, Fransa'nın ve Osmanlı'nın oyun arayışlarını önlemeye yönelik acil tedbirler alması gerekiyordu.

Kolonyal devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın yeni pazarlara ve hammadde kaynaklarına, transit yollara, önemli stratejik noktalara sahip olma amacıyla izlediği yayılmacılık politikası, Kafkasya probleminin 1820-30'lu yıllarda bu devletlerin Doğu politikasının temel unsurlarından birine dönüşmesine yol açtı. Kuzeybatı Kafkasya'daki olayların Doğu krizinin gelişmesiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu gerçeği açıkça görülür oldu.

Endüstriyel yapılanma sürecine giren Çarlık Rusyası, aynı şekilde pazarlarını genişletmeye ve stratejik üslere ihtiyaç duyuyordu. Bu da doğal olarak Doğu sorununun lehine çözümlenmesi konusunda onu taraf yapıyordu.

Doğu sorununda uluslararası anlaşmazlıklarda ana düğümler, Karadeniz'le Akdeniz'i bağlayan boğazlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının kaderiydi. Fakat doğu Karadeniz kıyısı ve ona komşu Kuzeybatı Kafkasya da büyük devletlerin

politikasında ikinci dereceden rol oynamıyordu. 1830'larda dikkatler artık buraya çevrilmişti. Nikolay N. Rayevski (dekabristlere yakın süvari generali) şöyle yazıyordu: "Doğu kıyısı (Karadeniz'in – A.B.) Avrupa'da sayılmalıdır ve hemen fethedilmesi gereklidir." (Rayevski Arşivi 61). Ayrıca Rusya 1820'li yılların sonunda Doğu'da önemli ölçüde ilerledi. 1801'den 1829'a kadar merkezi Kafkasya'nın ve Kafkas ötesinin büyük bölümü Rusya İmparatorluğu'na katılırken, Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Kafkasya halkları Rus yasalarının geçerlilik alanı dışında kalarak pratikte bağımsızlıklarını koruyorlardı. Doğal olarak Rusya böyle bir durumda arkasında önemli stratejik konuma ve zengin doğal kaynaklara sahip bağımsız bir Çerkesya bırakmak istemiyordu.

Kuzeybatı Kafkasya üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da iddiaları vardı. Kafkasya kıyılarındaki tek dayanak noktası Anapa'yı 1828-1829 savaşında kaybetmişti. Babıali, Anapa'yı yeniden almayı ve dindaşları olan Kuzey Kafkasya halklarını Rusya'dan koruma sloganı altında nüfuz alanını mümkün olduğunca genişletmek istiyordu. Fakat bu politikanın uygulanmasında inisiyatifini yavaş yavaş kaybetmeye başladı ve İngiltere'nin daha önce Osmanlı çizgisinde gelişen Kafkasya politikasının artık başat olduğunu kabullenmek zorunda kaldı. 1830'larda Kuzeybatı Kafkasya'yı ele geçirme mücadelesi esas olarak İngiltere ve Rusya arasında geçiyordu. Rusya'yla mücadele eden İngiltere'nin yönetici çevreleri doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu destekliyorlardı ama Lord Palmerston'un sözlerine göre "kendi çıkarları" doğrultusunda... (Argaylski 20).

İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Ponsoby, Avrupa'daki politik dengeleri korumak için Çerkesya'nın önemini belirterek ülkesine çağrıda bulunuyordu: "Çerkes sorunu bizden büyük çabalar talep edecek ve bu çok zor olacak... Cesaret ve azim! Bu girişim başlı başına şan vaat ediyor" (Martens 112). Ponsoby'nin ardından Dışişleri Bakanı Palmerston "Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirme isteği" yüzünden Rusya elçisi Passo di Borge'ye öfkeyle çattı. Lord "itham bildirisini" İngiltere'nin "Rusya İmparatorluğu'nun gerçekleştirmeye çalıştığı istila sistemine sınır koyacağını" söyleyerek bitiriyordu (Martens 112).

Kafkasyalıların kahramanlığını pohpohlayan ve kendini onların koruyucusu ve savunucusu olarak sunan Britanya hükümeti, Çerkesleri kendi nüfuzu altına almaya, kurtuluş hareketlerini de kendi çıkarlarının rotasına sokmaya çalışıyordu.

Çerkes sorununda Fransa'nın da çıkarı vardı. Fransa için Kuzey Kafkasya Yakınoğu'da, Balkanlar'da ve Karadeniz bölgesinde hakimiyet kurma mücadelesinde rakibi Rusya'yı bertaraf eden, onun Doğu'ya ekonomik ve politik sızmasına karşı bir bariyerdi. Ancak Fransız politikası tutarsızdı. İlk başlarda Fransa hükümeti "Kafkasya'yı heyecana getirmek ve böylece Rusya'nın nüfuzunu etkisizleştirmek amacıyla Osmanlı ve İngiltere'yle birlikte hareket ediyordu" (Osman-bey 207). 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı başlamadan önce Fransa, Anapa kalesinin yapılanmasında ve tahkim edilmesinde Türklere yardım etmişti. Bu şekilde Çerkesya kıyısında Osmanlı nüfuzunun korunmasında çıkarı olduğunu gösteriyordu. Fakat aynı zamanda Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzey Afrika'da ve özellikle Mısır'da altını oyuyordu. Fransa Cezayir'i işgale giriştikten ve böylece İngiltere'yle mücadelesini artırdıktan sonra Rusya-Fransa ilişkilerine olumsuz yansıyacak hiçbir girişimde bulunmadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı, Fransa'nın ve Avusturya-Macaristan'ın istikrarsızlığı "İngiltere'nin Çerkes sorununda ciddi olarak inisiyatifi elinde tutan tek devlet" olma sonucunu doğurdu (Osman-bey 205).

Bütün bunlar İngiltere-Rusya ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtı. Çarlık hükümeti Osmanlı'dan kazanımlar elde ettiği Edirne Antlaşması'nı hayata geçirerek Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında bir an önce kontrolünü sağlamaya çalışıyordu. Rusya hükümeti bunun için sadece "Avrupa'da genel hoşnutsuzluk uyandıran" zora dayalı baskı metodunu değil, aktif diplomatik mücadeleyi de kullanıyordu (AKAK-No253 322).

Çarlığın uymak zorunda olduğu şartlar Müstakil Kafkas Kolordusu komutanı İ.F Paskeviç tarafından şöyle ifade ediliyordu:

O zamana kadar (1829-A.B.) İran ve Türkiye'yle savaşırken Dağlılara karşı herhangi bir harekette bulunmadık ve bu hoşgörölü politika bizim için çok başarılı oldu. Zira Dağlılar bütün bu süre boyunca rahat durdular. Sonra, 1830 yılında hareket tarzımızı değiştirdik ve birçok yerde onlara taarruz ettik. Bu onları gerçek niyetlerimizi anlamaya ve hemen hemen bütünüyle silahlanmaya zorladı. Birçok noktadan taarruz ederek ele geçirdiğimiz her yerde tutunamıyorduk. Geçici hareketler ise Dağlıları sadece öfkelenendiriyor, bize karşı hırslandırıyor. Bununla birlikte, birçok yeni noktanın alınması güçlerimizi dağıtıyor ve zayıflatıyor (Danilevski 38).

Rusya imparatorunun gözdesi Paskoviç, kendisine verilen “Dağlılara boyun eğdirme veya yok etme” görevinin üstesinden gelemedi. Polonya’daki ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilen Paskoviç’in yerini Baron G.V. Rozen aldı. Yeni komutanının isteğiyle Rus yönetiminin faaliyetlerinde “teftiş” yapıldı. Sonuçta senatör Meçnikov ve Kutaysov “çok sayıda eksiklik ve suistimal” buldu (AKAK-No252 342). Hükümet komisyonu bu sonuca ulaşınca G.V Rozen savaş bakanı Çernişev’e oldukça açık bir dille şunları yazdı. “Ben buraya en karışık bir zamanda geldim. Dağlı kabileler hareketlerinde hiç bu kadar cüretli, haddini bilmez ve bu kadar inatçı olmamışlardı. Daha önce olan olaylarla öfkelenmiş durumdalar ... Biz dağların alt kısmındayız; oralara girmek ise çok yararsız ve tehlikelidir” (AKAK-No253 342).

Bir yandan Çerkeslerin artan direnişi, diğer yandan yabancı devletlerin Rusya’nın Kuzey Kafkasya’daki kazanımlarından duyduğu rahatsızlık I. Nikolay’ı ciddi olarak kaygılandırıyor. Çerkeslerin “kısmen Rusya’ya kendi güçleriyle karşı koyma konusundaki cahilce düşüncesine, kısmen de yabancı ajanların vaatlerine dayanan” direnişinin Çerkes aristokrasisiyle iş birliği yapılarak kırılması gerektiğini düşünüyordu. Memurlarına sadece Çerkeslerin değil Rus halkının da güveni olmadığından Çerkes önderleriyle, Çerkes aristokrasinin temsilcilerinden Sultan Han-Girey aracılığıyla görüşmeye karar verdi.

Han-Girey önemli bir görevle Kuzey Kafkasya’ya gönderildi: I. Nikolay’ın bölgeye yapacağı ziyaretten soydaşlarını haberdar etmek ve “Kafkas halkları için kutlu bu olaydan, itaatlerini bizzat ve doğrudan zatıalilerine bildirmek için yararlanmak gerektiğini onlara telkin etmek.” Han-Girey’e tam olarak şu görevler verilmişti: 1. Çerkes toplulukları tarafından seçilen vekillerin Rusya İmparatoru Çar I. Nikolay’la görüşmesini organize etmek; 2. Vekillerin başlıca amacının çardan kalıcı yönetim istemek olması için toplulukları yönlendirmek; bu doğrudan Rusya yönetiminin emri altında olmak demek ve içeride onların refahını sağlayacak; 3. Her türlü yanlış anlama ve karışıklıktan kaçınmak için, bu önemli maddeye göre, itaat bildiren Dağlı kabilelerin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin programının önceden hazırlanması...” I. Nikolay kendi el yazısıyla Han-Girey’e şöyle yazıyordu: “İtaat eden Dağlı topluluklarda kurulabilecek yönetimin

taslağını hazırlayın. Bu nizamnamede Dağlıların köklü adetlerinin (toplum düzenine ve refaha aykırı olmayan) ihlaline mümkün olduğunca az izin verilmelidir. Fakat bununla birlikte nizamname halkın eğitiminin tedrici gelişimi, adetlerinin hafifletilmesi ve yörenin Rus nüfusuyla yakınlaşması için yeterli teminatı sağlamalıdır" (AKAK-No255 358). Çerkeslerin yönetimi hakkındaki nizamnamenin hazırlanmasında Han-Girey'e Rusya savaş bakanının yaveri Baron Vrevski yardım edecekti. Kontrol görevi de Kafkasya Hattı Birlikleri Komutanı Tümgeneral Velyaminov'a verildi.

Han-Girey çarın Bjeduş ve Çemguy soylularıyla temas kurma görevini yerine getirmek için işe girişti. Soylular da kendilerine bağlı halk üzerinde hakimiyetlerini sürdürmek için Rusya'nın himayesini arıyorlardı. Ancak Han-Girey'in çabaları soylu sınıfı olmayan topluluklarda (Abzeh, Natuhay ve Şapsıglarda) karşılık bulmadı. Onlar Çarlığa açıkça karşı durmaya kararlıydılar; İngiltere'nin, Fransa'nın ve diğer büyük devletlerin desteğine bel bağlıyorlardı.

Rusya ve Osmanlı arasında 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması uluslararası ilişkilerde önemli rol oynadı. Antlaşmayla kurulan ittifakın amacı, her türlü kasta karşı iki ülkenin ortak savunması olarak ilan edildi. Çar ve sultan ülkelerinin huzurunu ve güvenliğini ilgilendiren her konuda birbirlerine danışmakla, hem dışarıdan hem içeriden gelebilecek "savunma ve güvenlik" tehdidinde, ihtiyaç durumunda birbirlerine etkili yardımda bulunmakla yükümlüydüler (Yuzufoviç 89-92; Goryainov 30-32).

'Savunma'nın toprak bütünlüğünü garanti etmemesi dikkat çekiciydi. Muhtemelen böyle bir garantiyi Rusya istememişti (Noviçev 210), zira Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'dakiler dahil bütün topraklarını savunmak gibi gücünün üzerinde bir yükümlülüğü üstlenmiş olacaktı. Aynı şekilde Rusya'nın, toprak bütünlüğü garantisini kabul etmeyerek İngiltere ve Fransa ile arasındaki gerginliği, onlara Osmanlı'nın Afrika topraklarında serbestçe hareket etme olanağı tanıyarak azaltmaya çalıştığı tahmin edilebilir. Böyle bir tutum için karşılık bekliyor olması da mümkündü, yani Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın siyasi eylem alanı olarak tanınmasının kabulü...

Antlaşma ve özellikle boğazlar hakkındaki "gizli madde" Batı devletlerinin yönetici çevrelerinde büyük rahatsızlık yarattı ve karşılık buldu. 27 Ağustos 1833'de İngiltere elçisi Ponsoby Babıali'ye, Avrupa

devletlerinin Hünkar İskelesi Antlaşması'yla Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkilerde yapılan değişiklikleri kabul edemeyeceklerini ve bu nedenle İngiltere'nin bu antlaşmayı geçersiz saydığını bildiren bir nota verdi. Babialı'ye benzeri bir mesaj da Fransa elçisi Russen'den geldi (Rozen 206; Jigarev 393). Protestoları pekiştirmek için İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı'na gönderildi.

28 Ağustos 1833'te İngiltere ve Fransa elçileri benzeri notaları Rusya'ya da verdi. Notalarda, Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine silahlı müdahalesi durumunda İngiltere ve Fransa hükümetlerinin Hünkar İskelesi Antlaşması yokmuş gibi hareket edecekleri tehdidi yer alıyordu. Rusya başbakan yardımcısı Nesselrode buna karşılık olarak 5 Kasım'da, gerekli olduğunda Rusya'nın "İngiltere ve Fransa'nın notaları yokmuş gibi hareket ederek" antlaşmayla doğan yükümlülüklerini yerine getireceği cevabını verdi (Tatişçev 382-383).

Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa'nın protestosunu desteklemedi. Özellikle Avusturya hükümeti Rusya'yla Yakındoğu'daki anlaşmazlıklarına rağmen bu koşullarda Çarlık hükümetinin politikasını desteklemeyi kendi çıkarlarına uygun görüyordu. Avusturya şansöyesi Mettternich, Viyana'da İngiltere ve Fransa elçilerini kabul ederek, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile antlaşmasının ne Osmanlı ne de Avrupa devletleri için bir tehlike oluşturduğunu bildirdi. Mettternich ayrıca Rusya'nın savaş gemilerini boğazlardan geçirmesi konusunda tek taraflı hakkını kullanmaması arzusunu dile getirdi (Jigarev 394-395). İngiltere ve Fransa'nın protestoları beklenen sonucu vermedi. Hünkar İskelesi Antlaşması yürürlükte kaldı ve hiçbir değişikliğe uğramadı. Fakat İngiltere ile Fransa'nın Rusya'yla arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinin başlangıcı oldu. Özellikle İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmazlıklar arttı (İstoriya 555; Noviçev 211; Kinyapina 183).

Osmanlı-Rusya antlaşması "İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda tam iktidar sahibi olan" Lord Palmerston tarafından öfkeyle ve inatçı bir direnişle karşılandı (Morton 341). "İngiliz sermayesinin bu uşağı, Rusya'nın Hindistan yolunun başını tutacağından, aynı zamanda Büyük Britanya'nın çıkarlarının toplandığı Akdeniz'in doğu kısmının hakimi olacağından ve böylece Britanya'nın Doğu'daki fetih planlarını engelleyeceğinden korkuyordu" (Morton 341). Palmerston için Rusya'yla mücadele her zaman Büyük Britanya'nın dış politikasının en önemli ve başta gelen görevlerinden biriydi (İstoriya 418). Britanya,

Rusya İmparatorluğu'nun Doğu politikasını sadece Ön Asya'da değil Kafkasya'da da baskılıyordu. Rusya'nın Kuzey Kafkasya halkları üzerinde artan nüfuzuna karşı aktif mücadeleye Palmerston Edirne Barışı'nın imzalanmasından çok önce başlamıştı. Çerkes meselesinde I. Nikolay'la resmi olarak ilk çatışması 1832 yılında oldu (İstoriya 556).

Palmerston Osmanlı-Rus ilişkilerinde uzman olan Charles Stretford Canning'in Petersburg elçisi olarak atanmasını sağladı. Fakat Rus karşıtı fikirleriyle bilindiğinden Rusya hükümeti "Stretford'un Rusya'ya gönderilmesinin arzu edilmediğini" bildirdi (İstoriya 556). Akreditasyon konusunda daha sonra devam eden kararlı itiraz Britanya dışişleri bakanını geri adım atmaya zorladı.

Öyle görünüyor ki, Stretford'un Rusya'ya elçi atanması konusunda yaşanan kriz tesadüfi değildi ve Çerkes sorunuyla da ilgiliydi. Palmerston, sadece Doğu sorunundan değil Çerkes sorunundan da iyi anlayan Stretford'un Petersburg'ta akredite olmasını sağlamaya çalışıyordu.

Stretford 1810-1812 ve 1825-1828 yıllarında İstanbul'da orta elçi olarak görev yapmıştı. Bundan sonra da 1832 sonbaharına kadar İstanbul'da kaldı. "Sör Stretford Canning eylülde Lord Palmerston tarafından geri çağırıldı (Marks-Engels, Lord ... 393). "İngiltere'ye döndükten sonra "Edirne Barışı'ndan sonra Doğu meselelerinin durumu hakkında" hükümete kapsamlı bir rapor sundu. En çok Osmanlı ve Rusya'nın ilişkileri üzerinde durdu" (İstoriya 556).

Stretford'un raporunun metni bulunamadı, ancak Çerkesya sorununun raporda belli bir yer işgal ettiği tahmin edilebilir. Bazı dolaylı tanıklıklar bunu gösteriyor.

Birincisi, İngiliz istihbaratının Kuzey Kafkasya'daki oyunlarının merkezi olan elçiliğin başında oldukça uzun süre bulundu (Osman-bey 206; Tatişçev 401).

İkincisi, kışkırtma göreviyle Çerkesler arasında bulunan İngiliz ajanlarıyla sıkı dostluğu vardı (Widerszal 48). Öyle ki, 1833 yılında Stretford Canning, Urquhart ve Palmerston'un sekreteri Herbert Taylor'la birlikte, ekonomik durumunu ve ticari imkanlarını incelemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na bir gezi yaptı. Sırbistan'da İngiliz tüccarları Bell kardeşlerle tanıştı (Widerszal 40). 1836'da İngiliz skunası Vixen'in Çerkes kıyılarında Rus filosu tarafından yakalanmasından

sonraki olaylar Stretford'un Urquhardt, Bell kardeşler ve diğerleriyle sıkı ilişki içinde olduğuna ve iş birliğine işaret ediyor.¹

Üçüncü olarak, İngiltere'nin Doğu politikasını dikkatle inceleyen Karl Marks oldukça ilginç bir ayrıntıya dikkat çekiyor: "Lord Palmerston'un Britanya elçisi sür Stretford Calling Eylül 1832'de İstanbul'u terk etti. Neopol'de orta elçi olan Lord Ponsoby kasımda onun yerine atandı. Ponsoby elverişsiz hava nedeniyle 1833 Mayıs sonundan önce İstanbul'a gelememi" (Marks-Engels T.9 392). Ponsonby'nin İstanbul'a hareket etmeden önceki yedi ay boyunca Palmerston tarafından Rusya'ya elçi atanan Canning'le görüşme fırsatı bulduğu, onun Doğu sorunu hakkında hükümete sunduğu raporu gördüğü tahmin edilebilir. Ponsonby'nin İstanbul'a gelir gelmez "Kafkasya'nın durumu hakkında özel rapor hazırlamasını" başka türlü açıklamak zordur. Raporda "Kafkasyalıların bağımsızlıklarını beyan etmekle en iyisini yapacakları" ve "İngiltere'nin Çerkesya'nın bağımsızlığını tanınması gerektiği" yazıyordu (Widerszal 40).

7 ay boyunca İstanbul'u elçisiz bırakarak "... (İngiltere'nin - A.B.) dışişleri yönetimine yalan ve tezat getirmeyi başaran" Palmerston, muhtemelen kesin taarruza geçeceği zemini iyi hazırlamak için Çarlık hükümetinin dikkatini azaltmayı hesaplıyordu (Marks-Engels T.9 361). Çerkeslerin kurtuluş mücadelesi üzerine de belli bir hesabın yapıldığı bu Rusya karşıtı mücadele, onun hesaplarına göre Petersburg'da Charles Stretford Canning tarafından, İstanbul'da ise John Ponsonby tarafından yürütülecekti.

İngiltere'nin entrikalarını kıskançlıkla izleyen Çarlık hükümeti, öyle görünüyor ki, Canning ve bağlantıları hakkında bilgiye sahipti. I. Nikolay'ın çıkacak güçlüklerden korkmadan Stretford Canning'i kabul etme konusunda Palmerston'a verdiği kesin ret cevabı gösteriyor ki büyük devletlerin Rus-Çerkes ilişkileri konusundaki tutumu Çarlığın

¹ İngiltere kralı IV. Wilhelm tarafından yollanan Vixen skunasına Çerkesya kıyılarında Rus askeri gemisi tarafından "gümrük kurallarının ihlali" gerekçesiyle el konuldu. Geminin sahibi James Bell, Britanya'nın malını ve ticaretini koruyamadığı için kendi hükümetini suçladı. Stretford Canning kendini bu olayla ilgili gösterdi. 21 Haziran 1838 tarihinde yapılan parlamento oturumunda Lord Palmerston'a 'saldırdı' ve "özel bir komisyonun asil lord J. Bell tarafından yöneltilen suçlamayı ve zararının tazmin edilmesi talebinin incelenmesini teklif etti" (Marks K. i Engels F., Soç. T. 9. s. 416-423).

diplomasisinde de belirli bir rol oynuyordu. Rusya Palmerston'a "tırpanı taşa vurduğunu" kabul ettirdi (İstoriya 557) ve Kuzeyp Kafkasya halklarının antikolonyal mücadelesinden yararlanmaya çalışan birini elçi olarak ülkeye kabul etmedi (Marks-Engels T.9 361).

Sonuçta Palmeston'un Canning'i Rusya'ya gönderme çabaları başarısızlığa uğradı. Rusya hükümeti Osmanlı İmparatorluğu ile Hünkar İskelesi'nde çok kazançlı bir antlaşma imzaladı.

Ancak İngiliz diplomasisinin başarısızlığı Rusya'ya karşı diplomatik mücadelesini durdurmadı. Aksine, daha girişken, kararlı ve gelişen ölçütlerde yürütüldü. İngiliz diplomasisi 1832 yılı sonundan itibaren çabalarını Avrupa devletlerinin Rusya karşıtı koalisyonunu korumak için harcamaya başladı. İlk olarak İngiltere dışişleri bakanlığı, Doğu'da Rusya-Avusturya anlaşmazlığından yararlanarak Avusturya'yı Rusya'yla ittifaktan koparmaya çalıştı. Palmerston Londra'daki Avusturya orta elçisini 'işlemeye' başladı. Ona şöyle yazıyordu: "Anlıyorum, devrimci propaganda... karşısındaki korku sizi Prusya'yla ve Rusya'yla tek bir politika izlemeye zorluyor... Bu korkunun sizi ona (Rusya'ya - A.B.) karşı fazla lütufkar yaptığını düşünüyoruz. Fakat Avusturya gibi güçlü bir devlet, kendisi için faydadan çok daha fazla tehlike içeren bir ittifak olmadan da hareket edebilir" (Kinyapina 180).

Avusturya'yı İngiltere ve Fransa ile yakınlaştırma, Doğu politikasının yönünü Rusya aleyhine değiştirme görevini Londra'daki Fransa maslahatgüzarı Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord da üzerine almıştı. Mertternich'e şöyle yazıyordu: "Teessüfle görüyorum ki Avusturya Rusya'nın kuyruğuna bağlanmış, ben ise her zaman Avusturya ile ittifak ve Rusya'yı tecrit için çalıştım" (Kinyapina 180).

Ancak, Batı devletlerinin her birinin Doğu'daki işgalci emelleri nedeniyle aralarında birlik olmaması, bir diğerinin Doğu'da büyük kazanımlar elde etmesi korkusu İngiliz ve Fransız diplomasisinin Rusya'ya karşı ittifak oluşturmaya izin vermiyordu (Rozen 207).

K. Marks Avrupa devletlerinin Osmanlı politikası hakkında şöyle yazıyordu:

"Birbirine sadık olmayan, iradesiz, birbirinden şüphelenen Batı devletleri, Rusya'nın kazanımlarından korktukları için sultanı çara karşı direnmeye teşvik etmeye çalışıyorlar; devrimin itici gücü olabilecek genel bir savaştan korktuklarından sultanı tavizlere zorluyorlar. Rusya hükümeti ise Batı devletlerinin ürkekliğine güvenerek Doğu'da birbiri ardına saldırı politikası

yürütüyor. I. Nikolay taleplerini ölçsüzce abartarak Avrupa'yı korkutuyor, sonra aslında en başta istediklerini elde ederek yüce gönüllü ve kanaatkar görünüyor" (Marks-Engels T.9 219).

Rusya hükümetinin 20 Şubat 1833'te Boğaz'a donanmasını göndermesi ve Nisan ayında 10.072 askerin Hünkar iskelesinde karaya çıkması Kuzeybatı Kafkasya'nın Rusya'ya ilhak hakkını garanti altına aldı (Noviçev 249; İstoriya 554). "Rusya'ya ilişkin olarak İngilizler için bardağı taşıran son damla Hünkar İskelesi Antlaşması oldu" diye yazıyor Polonyalı tarihçi Widerszal, "O antlaşma her zaman kendine güvenen Palmerston'un bile huzurunu kaçırdı" (Widerszal 38). Rusya karşıtı hava İngiltere'nin bütün yönetici elitini sardı. En aktifleri bizzat Palmerston, Kral IV. Wilhelm, kralın özel sekreteri Herbert Tailor, İstanbul'daki önceki elçi Charles Stretford Canning, Mats Neili (geçmişte Hindistan kampanyası ajanı, sonra da İngiltere'nin İran elçisi), Osmanlı elçisi Ponsonby, Lord Dudley Kuts Stuart ve muhafazakar yayıncı David Urquart oldular (Marks-Engels T.9 19, 88, 114). Rusya karşıtı İngilizlerin Polonya emigrasyonu, özellikle Rus karşıtlığıyla tanınan Prens Adam Czartoryski ile irtibatı vardı. Czartoryski "İngiliz politikasından Polonya'nın potansiyel güçleri" olarak yararlanmaya çalışıyordu (Widerszal 38-39). İngilizler de Polonya'yı "Yakındoğu'da Rusya'nın politikasına karşı kullanılabilecek Rusya'nın zayıf noktası" olarak görüyorlardı (Rozen 195).

İngiliz diplomasisinin Doğu sorununda aktif Rusya karşıtı mücadeleye geçişini Alman tarihçi D.G. Rozen, aynı şekilde 1833 Osmanlı-Rus antlaşmasının imzalanmasıyla bağlantılandırıyor: "... İngilizlere keza Doğu'da olup bitenler konusunda şimdiye kadar olduğu gibi kayıtsız olmadığını gösterdi" (Rozen 230-231).

Fransız diplomasisi Doğu'da Rus nüfuzuna karşı faaliyetlerinde ve çıkarlarını savunmada "ataklık ve sabırsızlık" ile öne çıkmasına karşın, yine de o kadar etkisi yoktu. Rusya ile ilişkilerinde Fransa, İngiltere'nin politikasıyla uyumlu hareket ediyordu. Hatta Britanya kabinesinin etkisiyle İngiltere elçisi olarak atanan Talleyrand "fiiliyatta Fransız dış politikasını yönetiyordu" ve "Fransa ile İngiltere arasında temas kurmayı başarmıştı" (Tarle 264-265).

İki büyük devletin, İngiltere ve Fransa'nın Hünkar İskelesi Antlaşması'na muhalefeti Rusya'nın dış politikasına ister istemez yansdı. I. Nikolay, yardımı hakkında "denize düşen yılanı sarılır"

yorumunu yapan Osmanlı Sultanı II. Mahmut'a da sonuna kadar güvenmiyordu (İstoriya 553).

Bu koşullarda I. Nikolay kendine müttefik aramaya başladı. O zaman bunlar (muhafazakar monarşik yapılarıyla) sadece Avusturya ve Prusya olabilirdi. Almanya'da, Kuzy İtalya'da ve diğery Avrupa ülkelerinde istikrar olmamasından rahatsız olan yönetici çevreler, Rusya imparatorunu devrimci hareketlerle mücadelede doğal müttefik görüyorlardı (Bkz. Kandeloro; Bobkov).

Doğuy Çekya'da bulunan küçük Münchengrez kasabasında, 10 Eylül 1833'te I. Nikolay, A. F. Orlov ve N. V. Nesselrode Avusturya imparatoru I. Franz, Metterich ve Prokeş-Osten ile bir araya geldiler. 18 Eylül'de monarklar Doğuy sorunu konusunda bir konvensiyon imzaladılar. Buna göre iki taraf da *status quo* Osmanlı İmparatorluğuy'nu desteklemeyi yükümlendiler. Aynı konvensiyon Prusya ile de imzalandı (Martens 415-448).

Rus diplomasisi, Avusturya'nın İngiltere ve Fransa'ya katılmaması için Doğuy sorununda geri adım attı. I. Franz Münchengrez'de konvensiyonu imzaladıktan sonra Avusturya'yı Osmanlı İmparatorluğuy'nun ikinci garantörü yaptı (Noviçev 214).

I. Nikolay'ın feodal devletlerin monarklarının anlaşmaya varmasında ısrarı, ittifak Avusturya ve Prusya'nın belli tavizlerine gebe olmasına rağmen, İngiliz diplomasisinin aktivitesinin artmasına yol açtı. 75 yaşındaki Ponsonby Osmanlı'nın İngiltere elçiliğiy görevinde aktif olarak çalışıyordu. Osmanlı tarihini ayrıntılı olarak inceleyen D.N. Rozen, elçiy yapılan Ponsonby'nin "Osmanlı hükümeti için gençlik ateşiyle dolu, hatta kendi üyelerinin bile hiçbir zaman hissetmedikleri kadar tutkuyla dolu biri olduğunu" belirtiyordu (Rozen 232). "Bugünkü İngiliz politikasının bu mahir temsilcisinin, Palmerston'un gayretleri sayesinde Fransa ikinci planda kaldı ve Britanya hükümeti divanın Rus karşıtı faaliyetlerinin merkezi oldu" (Rozen 231).

İngiltere elçisi dikkatini iki göreve verdi. İlki, Rusya ile Osmanlı arasında yeni imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'nın feshedilmesi; ikincisi de, Karadeniz havzasını İngiliz sermayesinin nüfuz alanına sokmak (Widerszal 40).

Selefi Canning'in davasını devam ettiren Ponsonby Çerkesler hakkında bilgi toplama konusunda önemli adımlar attı. İstanbul'daki İngiltere elçisi Çerkesler hakkında "üç yolla" bilgi alıyordu.

Trabzon'daki konsoloslukta Çerkesya'yla ticaret yapan tüccarların verdiği bilgiler ve Trabzon limanının haberleri geliyordu. İkinci kanal Odesa'daki konsolosun raporlarıydı. Konsolos Rus kaynaklarından, Kuzey Kafkasya'dan Odesa'ya veya Sivastopol'a gelen subayların anlattıklarından ve yazdıklarından bilgi topluyordu. Sonuncusu da doğrudan birinci elden, Kafkasya'dan Seferbey'e gelen Çerkeslerden alınan bilgilerdi (Widerszal 40).

Ponsonby, ilk raporlarından birinde hükümetini Kuzey Kafkasya'nın göz ardı edilmemesi gerektiğine ikna etmeye çalışıyordu. Şöyle yazıyordu: "Avrupa'da politik dengenin korunması için Çerkesya'nın büyük önemi olduğunu kimse benim gibi değerlendirmiyor" (Buşuyev 28). Kısa süre sonra bu rapor David Urquhart'ın Portfolio'da yayınladığı, Kuzeydoğu Karadeniz sahilinin birinci dereceden askeri-stratejik önemde ve büyük doğal kaynaklara sahip bir bölge olarak değerlendirildiği makale ile tamamlandı (Widerszal 49).

24 Ağustos 1833'te Palmerson, küçük bir ekibin Balkanlar'a ve Ön Asya'ya istihbarat gezisi planını onayladı. Ekibin başında Urquhart vardı. Çerkeslerle ticaret yapan İngiliz tüccarlarla yakınlık kurmuştu ve İngiltere elçisiyle "durumu yerinde görüp anlamak için Çerkesya'ya gitmek gerektiği" konusunda görüş birliğine varmıştı (Widerszal 49). Urquhart Çerkesya kıyılarını resmi olarak, fakat tüccar kimliğiyle gizli olarak ziyaret edecekti.

Temmuz 1834 ortasında Seferbey'le buluşmak ve bilgi almak için Samsun'a geldi. Daha sonra kaptan Lions'la birlikte Çerkeslere gitti (Widerszal 49). Gemi bir hafta sonra Çerkesya açıklarına demir attı. 17 Ağustos 1834'te Gelencik komutanı Çaykovski, Kafkasya Hattı ve Karadeniz birlikleri komutanı Velyaminov'a gönderdiği gizli raporunda "Temmuzun 23'ünde kaptan Lions'un yönetimi altındaki İngiliz yatı 'Turkuaz' Gelencik koyuna girdi" diye bildiriyordu (RGVIA I.1).

Yatı karşılayan Rus donanma subayı, 14 denizcinin arasında yüksek eğitilmiş 2 kişiyi ve onların "savaş donanmasına özgü hakları ve imtiyazları kullandıklarını" tespit etti. Bunlar muhtemelen Urquhart ve Lions idi (RGVIA I.5).

İstanbul'daki Rusya elçiliği danışmanı Rikman 6 Temmuz 1834 tarihli mektubunda, Karadeniz donanması ve limanlar baş komutanı Lazarev'i, Kuzeybatı Kafkasya'ya seyahate hazırlanan İngilizler konusunda uyarıyordu. Amiral Lazarev bu mektupla ilgili olarak, kendi

karargah komutanını İngilizlerden hiç kimseyi “uygun bir bahane bularak” Çerkesya kıyılarına bırakmamakla görevlendirdi. Ancak bu emri yerine getirmekle görevli olanlar Lazarev’in mektubunu oldukça geç aldılar. Üstelik mektup İngilizlerin Çerkesya kıyılarına gelmesinden bir gün sonra yazılmıştı.² Yat, yerel komutanlık tarafından kabul edildi. Komutanlar arasında onları hürmetle ve top selamıyla karşılayan Çaykovski de vardı. Gelencik garnizonunun mevcuduyla, Kafkasya’daki bütün birliklerin gücüyle, Çerkeslerin nüfusu ve Rusya’yla ilişkileriyle ilgilenen İngilizlere “koyu, limanları ve yakındaki istihkamları görmeleri yasaklanmadığı gibi, göstermek için bir filo subayı gönderildi” (RGVIA I.2; Sbornik 49).

Rusya hükümeti İngilizlerin varlığından ve yaptıklarından rahatsız oldu. I. Nikolay kale komutanlarına ve birliklere “yabancı gemilerin bu kıyıların arazisini incelemesine ve Dağlı halklarla ilişkilerine izin verilmemesi” için kesin emir verdi (RGVIA I.13).

O.P. Markova “I. Nikolay’ın o zaman İngilizlerin Karadeniz kıyılarındaki faaliyetini sadece bazı devrimci örgütlerin propagandası olarak değerlendirdiğini ve İngiltere hükümetinin Rus komutanlığı tarafından Kafkasya meselesine karışmakla suçlanmasını temelsiz bulmuştu” diye düşünüyor (Markova 218). I. Nikolay’ın bazı açıklamalarını dikkate alırsak bu yargıya varmak mümkün. I. Nikolay gerçekten İngiltere elçisi Dergem’e “devrimci casuslar birliklerimizin eline düşecek olurlarsa derhal asılacaklardır” demişti (RGVIA I.18). Fakat bu olgular, O.P. Markova’nın iddialarından ortaya çıkandan çok daha ince ve hassas, gizli bir mücadelenin başladığını göz ardı etmemizi gerektirmiyor.

I. Nikolay’ın resmi konuşmalarında İngiltere hükümetinin Kuzey Kafkasya’daki ajanlarının faaliyetlerini, Palmerston’un açık direnişine yol açmamak ve İngiliz ajanların oyunları ile mücadelede elinin serbest kalması için kasten ayrı tuttuğunu düşünüyoruz. İngiltere hükümeti de

² Widerszal, Ponsoby’nin İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan 6 Eylül 1834 tarihli mesajına (No 97/344) dayanarak, Çerkesya’ya yapılan bu yolculuğun Urquhardt’ın idaresinde yapıldığını yazıyor. Bunu İsmail Berkok da iddia ediyor (Bkz. Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958. s. 430). Başka isim vermiyor. Bu olaylarla ilgili Rus belgelerinde sadece geminin kaptanı Lions’un adı geçiyor (RGVIA, f. 13454, op. 8. d. 14; AKAK, Tiflis, 1881, T. VIII, s. 58. D. 60).

Rusya ile barışçı ilişkiler görüntüsünü korumaya çalışıyordu, ki Kuzeybatı Kafkasya'ya onun bilgisi dahilinde ajan gönderiliyordu. En azından Palmerston I. Nikolay'ı ajanların faaliyetlerini İngiltere hükümetinin politikasıyla bir tutmamakta haklı olduğuna ikna etmek istiyordu. İngiltere "genel bir devrimin itici gücü olacak bir savaşın çıkmasından korktuğundan" Rusya'yla açık bir çatışmaya giremezdi (Marks-Engels T.9 219). Diğer yandan, Rusya'nın Doğu'da artan nüfuzu Palmerston'u ürkütüyordu ve ciddi karışıklık ve çatışmalara yol açmadan onu engellemeye çalışıyordu.

İngiltere ve Rusya'nın Çerkes sorununda tutumları, az veya çok bariz bir şekilde, 1834 yazında Urquhart ve Lions'un Çerkesya kıyılarını ziyaretinden sonra belirginleşti. Ponsonby, Urquhart'ın Kafkasya'ya gönderilmesinden "ziyadesiyle memnundu", fakat "Çerkes sorunuyla ilişkisini göstermek istemiyordu" (Widerszal 42). İngiltere elçisi, Çerkeslere Urquhart'ın söz verdiği büyük yardımı reddettiğini ilan etti.

Palmerston buna karşılık, ikiyüzlülükle Urquhart'ı "İngiltere hükümetinin ajanı rolü oynamakla ve o zamana kadar sakin olan Kafkasya halkını Rus hükümetine karşı isyana teşvik etmekle" eleştirdi. "Majesteleri (...) kralın hükümetinin bu halka (Çerkeslere-A.B.) para tahsisatı ayıramayacağını ve bilhassa askeri yardım düşünülmesine izin veremeyeceğini; Büyük Britanya'nın Rusya'yla barış durumunda olduğunu, buna bağlı kalmanın hükümete Çerkeslere yardıma izin vermeyeceğini" açıkladı (Widerszal 42). Palmerston'un Urquhart'ın Çerkesya seyahatini kınaması baştan sona yalandı. Kınama sadece Çarlık hükümetinin dikkatini dağıtmak amacıyla dikte edilmişti. Palmerston Urquhart'ı bir yandan eleştirirken, bir yandan da onu Doğu meselelerine yakın tuttu. Ertesi yılın ilkbaharında Urquhart'ı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiltere elçiliğinin sekreteri olarak atadı ve böylece Çerkeslerle irtibatının sürekli olması için ona gerekli koşulları sağlamış oldu (RGVIA I. 18).

Urquhart İstanbul'a geldiğinde şevkle işe koyuldu. Belgelerden anlaşıldığına göre, faaliyetlerinin ana konusu Çerkes meselesiydi. Elçi Ponsonby fikirdaşı Urquhart'ı yardımcı olarak aldıktan sonra, esas olarak Rusya ve Osmanlı'nın arasını bozmak ve Hünkar İskeleyi Antlaşmasını feshetmek için çalışmaya başladı.

Ponsonby, I. Nikolay'ın Sultan II. Mahmut'u, askeri destek karşılığında Babıali'nin Rusya'ya olan borçlarının önemli bir kısmını

silme ve Suriye'yi tekrar ele geçirmek için takviye birlik gönderme vaatleriyle anlaşmayı imzalamaya ikna ettiğini öğrenince, çarda hoşnutsuzluk yaratmak ve Osmanlı-Rus dostluğunu bozmak için sultana, Rusya'dan kalan borçlarının da silinmesini istemesini tavsiye etti (Rozen 233).

Bu şekilde, 1820'lerin sonunda ve özellikle 1830'ların başında büyük devletlerin Kuzeypatı Kafkasya'da nüfuz kurma mücadelesi şiddetlendi. Çerkesler Rus mutlakiyetinin, İngiliz oligarşisinin, Fransız finans aristokrasisinin ve Osmanlı sultanlığının oyunlarının etki alanında kaldılar.

Büyük devletlerin, Çerkeslerin iç işlerine müdahaleyi de içeren Kuzeypatı Kafkasya için diplomatik mücadelesinden, Çarlık Rusyası fetih (soykırım ve bölgenin yerli halktan temizlenmesi) politikasını gerçekleştirmek için yararlandı.

Kaynakça

Abu-suud, "Diplomatiçeskiye otnoşeniya Turtsii", *Sovremennik*, SPb., 1855. T. 51. No 6.

AKAK. T. 8. dop. No 252, Tiflis, 1881.

AKAK. T. 8, dop. No 253. Pismo barona Rozena k gr. Çerņışovu ot 13-go dekabrya 1831 g..

AKAK. T. 8. dop. No 255.

Anderson M.S. *The Question 1774—1923. A Syudy of International Relations*. L., N.—Y., 1966, p. 91.

Argaylski G. *Otvetstvennost Anglii v Vostoçnom voprose. Fakti i vospominaniya*, SPb., 1908.

Bobkov A.M. "Molodaya Germaniya", *Voprosi istorii*, No 2, 1954.

Budkovski Ya.N. *Sto let avstriyskoy politiki v Vostoçnom voproce*, T. 2. SPb., 1888.

Buşuyev S.K. *İz istorii vneşnepolitiçeskih otnoşeniy v period prisoyedinenya Kavkaza k Rossii (20—70 gg. XIX v.)*, M., 1955.

Danilevski N. Ya. *Rossiya i Evropa*, M., 1991.

Goryainov S. *Bosfor i Dardanelli*, SPb., 1907.

İstoriya diplomatii, M., 1959.

İtogi i zadaçi izuçeniya vneşney politiki Rossii, M., 1981.

Jigarev S. *Russkaya politika v Vostoçnom voproce*, T. 1, M., 1896.

Caneloro George. *İstoriya sovremennoy İtalii* (per. s ital.). M., 1961.

Kinyapina N.S. *Vneşnyaya politika Rossii pervoy polovini XIX v.*, M., 1963.

Markova O.P. "Vostoçniy krizis i dvijeniye muridizma", *İstoriçeskiye zapiski*, N2 42, 1953.

- Marks K. i Engels F. Soç. T. 9.
- Martens F.F. "İmperator Nikolay i koroleva Viktoriya", *Vestnik Yevropi*, T. VI., 1896.
- Morton A.L., *İstoriya Anglii* (per. s angl.), M., 1950.
- Muravyev N. *Voyna za Kavkazom v 1855*, T. I, SPb., 1877.
- Noviçev A.D. *İstoriya Turtsii*, Leningrad, 1968.
- Osman-bey. "Vospominaniya 1855 g.: Sobitiya v Gruzii i na Kavkaze" (per. s fran.), *Kavkazski Sbornik*, T. 2, Tiflis, 1877.
- Rayevski Arşivi*, T. 3. SPb., 1910.
- RGVIA f. 13454, op. 8, d. 14, l 1, 2, 5, 18.
- RGVIA f. VUA, d. 6321, l. 18. Raport Adlerberga Çernişovu ot 28 avgusta 1833 g.
- RGVIA f. 13454, op. 8, d. 14, l. 13. Otnoşeniye G. V. Rozena Velyaminovu ot 10 oktyabrya 1834 g.
- Rozen D.G. *İstoriya Turtsii*, (per. s nem.), Ç. 1, SPb., 1872.
- Sbornik dokumentov. *Şamil – stavlennik sultanskoy Turtsii i angliyskih kolonizatorov*, Tiflis, 1953. Raport komandira Gelencikskogo otryada voyennih korabley Manyupa kontr-admiralu Avinovu ot 3 avgusta 1834 g. d. 50.
- Tarle E.V., *Taleyran*. M.-Leningrad, 1948.
- Tatişçev S. S., *Vneşnyaya politika imperatora Nikolaya Pervogo*, SPb., 1887.
- Widerszal L. *Sprawy kaukaskie w polityce EuTopejskiej w latach 1831—1864*, Warszawa, 1934.
- Yuzefoviç (sost.). *Dogovori Rossii s Vostokom*, SPb., 1869.